

Стан боєготовності військових частин Київського особливого військового округу в 1939–1940 рр.

У статті проаналізовано стан боєготовності військових частин Київського особливого військового округу в 1939–1940 рр. у контексті боєготовності та боєздатності військ Червоної армії.

Ключові слова: військові кадри, укомплектування, боєготовність, боєздатність, озброєння, постачання, моральний стан.

Брицкий Петр, Яценюк Фадей. Состояние боеготовности военных частей Киевского особого военного округа в 1939–1940 гг. В статье анализируется состояние боеготовности военных частей Киевского особого военного округа в 1939–1940 гг. в контексте боеготовности и боеспособности войск Красной армии.

Ключевые слова: военные кадры, укомплектование, боеготовность, боеспособность, вооружение, снабжение, моральное состояние.

Brytskyy Petro, Yatseniuk Fadey. The State of Fighting Capacity of Military Units of Kyiv Special Military District in 1939–1940. The article considers the fighting readiness of military units of the Kiev Special Military District in 1939–1940 in the context of combat readiness and combat capability of the Red Army.

Key words: military personnel, manning, fighting readiness, combat capability, equipment, supplies, morale.

Постановка наукової проблеми та її значення. Висвітлення істориками стану боєготовності СРСР у початковий період Другої світової війни здебільшого полягало в порівнянні в протилежних сторін учасників війни кількості дивізій, танків, літаків, гармат, кулеметів, стрілецької автоматичної зброї, чисельності особового складу військ тощо. У період існування СРСР політики й історики (хто свідомо, а хто вимушено), зазвичай, прагнули показати «переважаючі сили» ворога, щоб виправдати ганебну поразку Червоної армії від гітлерівської армії. У пострадянський період окремі історики України й Російської Федерації стверджують протилежне: понад міру перебільшують перевагу військових сил СРСР, посиляючися на сумнівні джерела.

Мета статті – висвітлити окремі аспекти боєготовності й боєздатності в 1939–1940 рр. Червоної армії загалом і військових частин Київського особливого військового округу зокрема.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Найважливішим документом про стан боєготовності та боєздатності Червоної армії в 1939–1940 рр. є Акт передачі Наркомату оборони Союзу РСР новопризначеному 7 травня 1940 р. наркомату оборони С. К. Тимошенку від колишнього наркома оборони К. Є. Ворошилова у присутності комісії секретаря ЦК ВКП(б) А. О. Жданова (голова), секретаря ЦК ВКП(б) Г. М. Маленкова, заступника голови Раднаркомату СРСР М. О. Вознесенського. Зміна керівника Наркомату оборони відбулася у зв'язку з уроками радянсько-фінляндської війни. У цій війні втрати Радянського Союзу становили загалом 126 875 осіб (убитих, померлих під час евакуації, пропалих безвісти) та 264 908 – санітарні втрати (188 671 – поранених, 58 370 хворих і 17 867 обморожених).

Втрати Фінляндії були істотно меншими й склали загалом 66 400 осіб (у т. ч. вбитими – 21 396 осіб, 1434 – пропалих безвісти, 43 557 – поранених [1, 53]).

В Акті передачі Наркомату в розділі «Організація і структура центрального апарату» зазначено, що більшість військових частин існує за тимчасовими штатами, не затвердженими народним комісаром. Штабне й табельне господарство запущено. Близько 1400 штатів і табелів, за якими війська живуть і постачаються, ніким не затверджені й видані для керівництва як тимчасові.

Щодо «Оперативної підготовки», то в Акті зазначено, що з 1938 р. в Генштабі з вищим начальницьким складом і штабами заняття не проводили і не вели контроль за оперативною підготовкою в округах.

Уражає повідомлення про «Укомплектування і устрій військ», у якому зазначено, що на момент передачі Наркомату «Точно встановленої фактичної чисельності Червоної армії не має. Облік особового складу з вини Головного управління Червоної армії перебуває у винятково запущеному стані».

В Акті йдеться про особливо складне становище зі станом кадрів. Так, комісія встановила значний некомплект командного складу, особливо в піхоті, який досягав на 1 травня 1940 р. 21 % до штатної чисельності.

Якість підготовки командного складу низька, особливо в ланці взвод-рота, у якому близько 68 % мають лише короткотермінову 6-місячну підготовку курсу молодшого лейтенанта. Особливо слабка підготовка молодшого начальницького складу, незадовільне практичне польове навчання військ і невміння ними виконувати те, що вимагається в умовах бойової обстановки.

В Акті відзначено також у край слабий вишкіл родів військ у взаємодії на полі бою: піхоти, артилерії, танків, невміння авіації взаємодіяти з наземними військами. Тут же докладно схарактеризовано стан родів військ, артилерійських і автобронетанкових військ, військово-повітряних сил. Звернуто увагу на високу аварійність в авіації внаслідок низької підготовки льотного складу й низької дисципліни.

В окремих розділах йдеться про інженерні війська й озброєння армії. Особливу увагу приділено військам зв'язку. Указано на їх оснащенні старою технікою, недостатню кількість, а також на те, що під час походу в Західну Україну й Західну Білорусію, а також під час війни з Фінляндією війська не мали стійкого безперервно діючого зв'язку.

В Акті проаналізовано військово-господарське постачання армії, указано на незадовільне забезпечення військових частин зимовим обмундируванням, білизною тощо. Відзначено, що за зимовим планом 1939–1940 рр. відпуск зимового обмундирування військовим частинам затягнувся аж до січня 1940 р. [2, 193–194, 198–204].

Усе вищевикладене свідчить про те, що загалом у Червоній армії організація та структура центрального апарату, оперативна підготовка, укомплектування й облаштування військ, становище кадрів і бойова підготовка військ, стан родів військ та спеціальних служб станом на 1940 рік не були на належному рівні. Вища державна комісія виявила такі великі недоліки, які за півроку-рік не можна було виправити й ліквідувати.

Водночас, заради справедливості слід відзначити, що під час уважного ознайомлення із цим Актом звертає на себе увагу його тенденційність, упередженість. Створюючи комісію, Й. Сталін робив усе можливе, щоб вину за провал у радянсько-фінляндській війні й прорахунки у сфері військового будівництва перекласти на інших, відвести тінь невдач від себе та виправдати свої дії. Хоча загально-відомо, що саме він, Й. Сталін, одноосібно приймав усі важливі політичні й стратегічні рішення.

Очевидним є те, що в Акті старанно обминули шкоду, яку завдали армії безпідставні репресії її видатних полководців, основоположників. Також нічого не сказано й про стан укріплених районів, які мали відіграти значну роль в обороні радянської держави. Адже це був період зміни західного кордону держави й виникла потреба термінового вирішення долі укріплених районів. Не відзначено також і позитивних досягнень у розвитку технічного озброєння.

Проте під час уважного ознайомлення з документами Галузевого державного архіву Служби безпеки України автори зробили висновок про те, що все зазначене в Акті передачі Наркомату Оборони Союзу РСР підтверджують також наявні факти, які тоді ж були зафіксовані у військових частинах, з'єднаннях і укріплених районах Київського особливого військового округу (далі – КОВО). Так, начальник особливого відділу НКВС КОВО А. Міхеєв у доповідній записці на ім'я наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова повідомляє про неорганізованість у формуванні частин КОВО, що вирушають до Ленінградського військового округу (далі – ЛВО) для участі в радянсько-фінляндській війні. Зокрема, він пише, що із часу формування частин і з'єднань у КОВО для ЛВО Генеральний штаб Робітничо-селянської Червоної армії (далі – РСЧА) систематично дає суперечливі накази, які призводять до затримки формування, перевантаження залізниць, безцільних перекидань боєприпасів, обмундирування, продовольства, автотранспорту і зниження боєздатності частин, котрі формуються, і з'єднань, що залишаються, а також викликає невдоволення командного складу, який негативно відгукується на адресу Генштабу РСЧА. Зокрема, як продовжує далі А. Міхеєв, у момент, коли 87-ма, 97-ма, 141-ша стрілецькі дивізії були сформовані, надійшов наказ перевести їх на мотострілецькі дивізії. Знову переформування – з'явився надмірний лишок людського складу, зброї і відсутність потрібного автотранспорту. 87-ма стрілецька дивізія за грудень і січень чотири рази переформувалася з легкої на важку – і навпаки. Далі в доповідній стверджується, що «неорганізованість у формуванні призводить до непотрібних перекидань десятків тисяч людей і тисяч тонн вантажів. Стрілецькі роти комплектуються кулеметниками, а кулеметні – стрілками (16-й стрілецький полк та ін.). Стрілки направлялися на посади зв'язківців, радистів – і навпаки – у роти зв'язку направлялися стрілки (283-й полк та ін.).»

Дорожньо-експлуатаційні полки формувалися саперами, незнайомими з дорожньою технікою, а саперні батальйони укомплектовувалися стрільками незнайомими із саперною справою. Тільки цим пояснюється, що в ЛВО був направлений небоездатний батальйон. До 406-го стрілецького полку було направлено 2000 артилеристів, а до 88-го артполку 80-ї стрілецької дивізії направили зенітників і прожектористів, яких потрібно було перенавчати.

У штабі КОВО був доволі невпорядкований облік особового складу, постачання тощо. За час бойових операцій у Західній Україні він став остаточно заплутаним, унаслідок чого стан постачання частин для штабу був невідомим.

І найбільш характерним фактом, який підтверджує непродумані розпорядження Генштабу, є накази про автоматичні гвинтівки. 6 січня 1940 р. було отримано розпорядження Генштабу відправити з округу всі автоматичні гвинтівки на склад № 36 пасажирським потігом упродовж двох днів. Слідом за цим надійшов наказ відібрати автоматичні гвинтівки із частин, які відправляються. Приступили до виконання. Новий наказ: озброїти автоматичними гвинтівками 10 ескадронів, сформованих для ЛВО. Виконали. І, насамкінець, з Артилерійського управління Генштабу надійшло розпорядження – вилучити з ескадронів автоматичні гвинтівки, а ескадрони відправити зі звичайними гвинтівками. Автоматичні гвинтівки відправили пасажирським потягом до Москви. Але на цьому хаотичний безлад у військовій бюрократії Генштабу, – пише А. Міхеев, – не закінчився. Надійшло нове розпорядження – озброїти цими гвинтівками комсомольські батальйони та знову з Москви до Києва їх відправити назад» [3, 833–835].

Наприкінці доповідної А. Міхеев робить висновок про те, що внаслідок такого непланового, непродуманого формування ряд дивізій, які залишилися в КОВО, по суті, виявилися недієздатними, у тому числі 58-ма стрілецька дивізія, яка прикривала румунський кордон, і 45-та, яка прикривала кордон від Німеччини в Ковельському напрямку.

Людині зі здоровим глуздом важко зрозуміти можливість таких метаморфоз із наказами у вищому військовому відомстві – Генеральному штабі. Але це було. І подібного було багато. Той же А. Міхеев уже через 12 днів пише нову доповідну наркомові внутрішніх справ УРСР І. Серову про недоліки в комплектуванні та забезпеченні частин і з'єднань КОВО станом на 1 лютого 1940 р. За своїм змістом доповідна заслуговує того, щоб її навести повніше: «У зв'язку з формуванням і відправкою частин для ЛВО в частинах і з'єднаннях, які залишилися КОВО, утворився великий некомплект особового складу, озброєння, боєприпасів, автотранспорту, обмундирування і т. п., унаслідок чого ряд частин і з'єднань станом на 15.02 ц. р. виявилися не зовсім боездатними.

5-та армія. 45-та стрілецька дивізія, призначена для захисту Ковельського напрямку, дислокована на Німецькому кордоні (так у тексті. – *Б. П., Я. Ф.*), має некомплект: 27 старших командирів, 378 середніх командирів, 621 молодших командирів, 6521 червоноармійців. Дивізія не має на озброєнні ні одного міномета і має некомплект 67 снайперських гвинтівок і 3335 звичайних гвинтівок» [3, 839–840]. Далі повідомляється про відсутність значної кількості автомашин, у т. ч. – санітарних, зенітних установок, протигазів (у двох полках недокомплект – 3135) та інших матеріальних засобів.

45-та стрілецька дивізія опинилася в такому становищі через те, що за її рахунок комплектували ті військові частини, які відправляли до Ленінградського військового округу.

6-та армія. Частини цієї армії мають недокомплект особового складу в такій кількості: старшого командного складу – 184, середнього – 1208, молодшого – 1849, рядового – 14 922 осіб [3, 840–841]. Крім того, у частинах 6-ї армії великий некомплект обмундирування, озброєння, автотранспорту та ін. Далі на десяти сторінках перераховано, чого не вистачає у військових частинах 6-ї армії, стрілецьких корпусів, окремих дивізій, батальйонів. Особливо велика нестача була зимового обмундирування, чобіт, нижньої білизни, простирадл (і це в лютому). Не забезпечені були військові частини й озброєнням та боєприпасами. Так, у 41-й стрілецькій дивізії не вистачало 1526 гвинтівок, 2078 пістолетів, 339 гранатометів, 183 кулемети, 76 гармат різних калібрів [3, 842].

В архіві СБУ зберігається багато доповідних про невиконання заводами планів випуску необхідної техніки-танків, гармат, транспортних засобів тощо, а також боєприпасів через що у військових частинах створюються значні їх недостачі. Не кращим було становище з боеготовністю і в танкових частинах Київського особливого військового округу. Той же начальник особливого відділу НКВС КОВО А. Міхеев у доповідній записці на ім'я наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова про боездатність танкових частин КОВО 15 червня 1940 р. дає відповідь на це питання.

Київський особливий військовий округ мав дев'ять окремих танкових бригад, із яких п'ять на той час були небоєздатними (4-та, 2-га, 36-та, 38-ма і 49-та), оскільки не мали належної відповідно до штату матеріальної частини (танків і спецмашин). Ті, що вважалися «укомплектованими» із сумнівом можна вважати боєздатними. Так, 26-й легко-танковій бригаді за штатом належало 225 машин. На 14 червня 1940 р. було в ходу 35 танків і 4 – в ремонті, тобто не вистачало до комплекту 190 бойових машин. Автотранспортних машин відповідно до штату мало бути 579, а в наявності було 269, тобто 310 не надійшло. За відсутності автотранспорту танки замість трьох боекомплектів за інструкцією брали лише один. У 38-й легко-танковій бригаді належало за штатом 225 машин, у наявності було 80. У 14-й танковій бригаді замість 34 автомайстерень було лише 4, а замість 16 тракторів – теж лише 4. У 10-й танковій бригаді замість 34 автомайстерень було тільки 3, а з 16 тракторів – лише 5. Отож ті чотири танкових бригади, що залишилися, не зовсім були боєздатними. Із приводу цього автор доповідної А. Міхєєв наводить негативні висловлювання військових інженерів-танкістів: «Тільки говорять, що наша Червона армія непереможна, а, насправді, навпаки» [3, 874–876].

На боєготовність і боєздатність війська великий вплив має морально-політичний стан військовослужбовців. У часи СРСР у засобах масової інформації постійно наголошували на високій морально-політичній моці військових Червоної армії. Це не завжди відповідало дійсності. В архівних фондах, до котрих відкрився доступ для дослідників після розпаду СРСР, зберігаються документи, у яких викладено факти, спростовуючі попередні твердження. Так, у період радянсько-фінляндської війни у військових частинах, які відправлялися на фінляндський фронт, незадоволення виражалося не тільки словесно, а й діями через дезертирство. Зокрема, для формування ударного батальйону в грудні 1939 р. було направлено в м. Коростень 518 червоноармійців, але до місця призначення прибуло тільки 361 особа, решта 157 – втекли [3, 1084]. І це були непоодинокі випадки. Під час радянсько-фінляндської війни дезертирство набуло масового характеру. Так, для укомплектування частин 131-ї стрілецької дивізії до м. Шепетівки із 14-ї кавалерійської дивізії (м. Рівне) було відправлено 44 особи. По дорозі 24 з них дезертирували. Майже з кожного полку цієї дивізії дезертирувало по кілька осіб.

25 грудня з 29-го стрілецького полку (м. Ізяслав) було відправлено до м. Шепетівки 144 червоноармійці для формування 141-ї стрілецької дивізії, з яких по дорозі 51 особа дезертирувала. Щоб не бути відправленим на фінляндський фронт застосовувався і такий метод ухиляння від відправки як відлучка в «самоволку» на кілька днів, поки не відправлять сформовану частину, після чого з'являлися в полк. Покарання ж отримували не за дезертирство, а за самовільне відлучення [3, 1087].

Червоноармійці дозволяли собі різні протестні висловлювання. Так, червоноармієць 597-го стрілецького полку 131-ї стрілецької дивізії Пономаренко серед бійців заявив: «Для чого ми будемо допомагати Фінляндії, хай вони самі себе звільняють і завойовують владу. У нас у самих не все благополучно ... вдома їсти немає чого і дружина змушена продати корову» [3, 1085]. Інший червоноармієць цього ж полку Степанюк, сказав: «Радянський Союз веде агресивну війну, а нам кажуть, що ми боремося за мир». Червоноармієць 482-го гаубичного артилерійського полку Івасенко 17 грудня 1939 р. перед строем заявив: «Тов. бійці, ми тут служимо по 4-5 місяців, а наші сім'ї голодують, ходять босі та голі і на них накладають податки», за що був відданий під суд Військового трибуналу [3, 1085].

Були протестні виступи й в інших дивізіях, зокрема у 87-й стрілецькій, у якій зафіксовано впродовж короткого періоду 85 таких випадків. Червоноармієць М. І. Мельниченко, зокрема, заявив: «СРСР являє собою голод, а пользи від нього немає»; червоноармієць Чикаловський: «Кого я буду захищати, коли у мене немає кого захищати, батько розкуркулений, а три дяді заарештовані НКВС». У цій дивізії було заарештовано 106 чол., а за грудень 1939 р. і 15 днів січня 1940 р. дезертирувало 65 військовослужбовців [3, 1091–1092].

Такий настрій червоноармійців, на нашу думку, мабуть, пояснюється грубим і бездушним ставленням місцевих органів влади до родин військовослужбовців. Про це на ім'я командування лише за період з жовтня 1939 р. до 7 січня 1940 р. від червоноармійців надійшло 1343 скарги, у яких ішлося про грубе порушення законів із боку місцевої влади, правління колгоспів, сільських рад, райвиконкомів. Про обкладення податками сімей непрацездатних, про невиплату грошей за трудовні, незаконні виселення з квартир сімей військовослужбовців, не надання відпустки солдатам при тяжкому захворюванні членів сім'ї і т. п. [3, 1092–1093].

Однією з причин пригніченого настрою червоноармійців було злочинно-байдуже ставлення в окремих військових частинах до військовослужбовців, до облаштування їх умов казарменого життя і

забезпечення всім необхідним, починаючи від обмундирування та взуття. Так, у 41-й стрілецькій дивізії весь рядовий і молодший командний особовий склад ще в лютому не отримав зимового обмундирування. У 6-му стрілецькому корпусі багато бійців ходили в порваних чоботях і шинелях, без зимових штанів. Не вистачало 1438 полотенець, були відсутні простирадла, солдати спали на матрацах, зшитих із мішків.

Курсантів новосформованого 1-го Проскурівського стрілецько-кулеметного училища розмістили в непристосованих казармах, у яких було заморожено опалювальну систему, вибиті вікна, поламані умивальники, відсутня вода. Вони змушені були вмиватися снігом. На два училища було лише три туалети на відстані 200–250 метрів від приміщення казарм. До 11 лютого училище не отримало обмундирування, постільної білизни. Курсанти спали у своїй одежі, не роздягаючися, на голих дошках, оскільки не було соломи для матраців. Не вистачало ложок, чашок, мисок, у зв'язку із чим обід затягувався з 19-ї до 22-ї години. Електричне освітлення було відсутнє. В кожній казармі були лише по дві гасові лампи [3, 853–855]. Яким же міг бути моральний стан курсантів та ставлення до своєї держави за таких умов?!

Висновки. Докладно ознайомившись із документальними фактами стану бойової техніки, кваліфікації військових кадрів, організаційно-мобілізаційної роботи командного складу штабів і військових частин, а також морально-політичного настрою військовослужбовців, можна зробити висновок, що стан бойової готовності військових частин КОВО в 1939–1940 рр. не був на належному рівні. Це підтверджується неповним забезпеченням військових частин бойовою технікою (іноді до 30 %), недостатністю майстерень для ремонту техніки, яка часто виходила з ладу, низькою підготовкою військових фахівців і командного складу, пригніченим морально-політичним станом військовослужбовців, що впливало на боєздатність військових частин.

Список використаних джерел та літератури

1. Полягли в снігах Суомі. – Т. 2. – К. : Книга пам'яті України, 2004. – С. 55.
2. Из Архивов партии. Акт о приеме Наркомата обороны Союза ССР тов. Тимошенко С. К. от тов. Ворошилова К. Е. // Изв. ЦК КПСС. – 1990. – № 1. – С. 193–208.
3. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р. : документи ГДА СБ України / упоряд. : Василь Даниленко, Сергій Кокін. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 1311 с.

Людмила Юрчук

Сарненський укріпрайон напередодні та на початку Другої світової війни

На основі архівних матеріалів, наукових праць польських істориків, мемуарів, польської преси, спогадів сучасників подій здійснено спробу дослідити значення Сарненського укріпрайону в оборонній стратегії Другої Речі Посполитої.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, Сарненський укріпрайон, Корпус охорони прикордоння, батальйон КОП.

Юрчук Людмила. Сарненский укрепрайон накануне и в начале Второй мировой войны. Изучив архивные материалы, польскую и украинскую историографию, мемуарную литературу, польскую периодику, исследуется роль Сарненского укрепрайона в оборонительной стратегии Второй Речи Посполитой.

Ключевые слова: Вторая Речь Посполитая, Сарненский укрепрайон, Корпус пограничной охраны, батальон КОП.

Lurchuk Ludmila. Sarnenskiy Fortification on the Eve and in the Beginning of World War II. On the basis of the archival materials, scientific researches of polish historians, also recollections of the contemporaries as well as the polish press the author makes an attempt to investigate the importance of the Sarnenskiy fortification area in the defensive strategy of Poland.

Key words: Polish State, the Polish Frontier Defense Corps, Sarnenskiy fortification, fortifications.